

Holland Festival

11 t/m 29 juni 2025

Dompel jezelf onder

Voor gewone stervelingen kan het lastig zijn een keuze te maken uit het Holland Festivalprogramma boordevol 'exceptionele makers van theater, dans, muziek, opera en multidisciplinaire kunstvormen van over de hele wereld'. De 78ste editie, van 11 tot en met 29 juni in Amsterdam én Den Haag, is weliswaar iets compacter dan voorgaande, maar er staan nog altijd 14 wereldpremières op het programma; 22 kunstenaars zijn voor het eerst op het Holland Festival.

De Amerikaanse choreograaf en danser Trajal Harrell, de associate artist/gastkunstenaar van deze editie, mag dan al vier keer te gast zijn geweest op het Holland Festival voor het grote publiek is hij óók een onbekende.

Maar dat is nu juist het mooie van het Holland Festival: je kunt er iets zien wat je nog niet eerder hebt gezien. Dus dompel jezelf onder in theaterhuis Likeminds in Noord, waar Harrell en zijn dansers twaalf jaar onderzoek afsluiten mét het publiek. En niet met een nieuwe voorstelling, maar met een work in progress, waar het publiek aan kan deelnemen. Of neem een gok enervaar 'smeltende scheidslijnen' of vind uit wat een 'fake boeklancering' of een 'fysieke zoektocht naar vrijheid' inhoudt.

"Het aanbod kan soms overweldigend zijn, want vaak ken je de namen van de kunstenaars niet," merkt HF Young Ambassador Shervin Fekri terecht op in deze speciale bijlage. Toen hij in 2020 in Amsterdam kwam wonen, had de Iraanse Fekri nog nooit van het Holland Festival gehoord. Hij hield van kunst, opera en theater, maar wist niet goed waar hij naartoe moest. Een vriend, die lid was van HF Young Circle, kocht tickets voor twaalf voorstellingen voor hem. Fekri's enthousiasme was zo groot, dat hij een paar maanden later zelf ook HF Young Ambassador werd.

Zijn tip om het meeste uit het Holland Festival te halen: "Als je iets uitprobeert, kom je vanzelf weer nieuwe dingen tegen."

Ik sluit me daar van harte bij aan. En hoop dat deze bijlage het kiezen net iets gemakkelijker maakt.

Jan Pieter Ekker
Chef kunstredactie

Colofon

Samenstelling en coördinatie

Jan Pieter Ekker

Eindredactie

Ruby Sanders

Vormgeving

Renate Kemna

Beeldredactie

Sanne Zurné

Foto voorpagina

Orpheas Emirzas

‘We zijn het magisch universum van Ali Smith ingestapt’

Artistiek leider van Het Nationale Theater Eric de Vroedt regisseert de marathonvoorstelling *De seizoenen*, naar de romanreeks van de Schots schrijfster Ali Smith.

Marjolijn de Cocq

Eric de Vroedt in actie bij de repetitie van 'De seizoenen'. FOTO BART GRIETENS

Wat doe je als je geniale rotbroertje je een geniale rotstreek levert? In *Zomer*, het vierde deel van *De seizoenen*, lijmt de ontsporende Robert – ‘Doe héél even je ogen dicht, alsjeblieeeeft, héél even maar’ – een zandloper vast aan de hand van zijn zus.

De zandloperscène krijgt deze middag in april vorm in de Haagse studio's van Het Nationale Theater voor de marathonvoorstelling *De seizoenen* die op het Holland Festival in première gaat. Tussen 2016 en 2020 publiceerde Ali Smith vier romans die op de polsslag van de tijd waren geschreven. *Herfst*, *Winter* en *Lente* werden al, aan de vooravond van elk seizoen, in de Koninklijke schouwburg in Den Haag ten tonele gebracht – stunts na een extreem korte repetitietijd, schetsvoorstellingen met de teksten nog bij de hand.

Nu het ensemble werkt aan *Zomer* en de marathon steeds meer vorm krijgt, ontdekt regisseur en artistiek directeur Eric de Vroedt (53) elke dag meer samenhang tussen de vier delen. In politieke thematiek, door kunst en literatuur – en door de onderlinge verhoudingen van de personages uit de verschillende delen die pas ten volle duidelijk worden in het slotdeel.

De Vroedt: “Ali Smith wilde aanvankelijk rustige boeken schrijven over de seizoenen en haar herinneringen. En toen kwamen Brexit, de asielcrisis, klimaatcrisis, Trump, covid, de realiteit was hysterisch en daar kon ze niet aan ontkomen. Maar het is ontroerend hoe, tegenover de actualiteit die zo dwingend is, tegelijk die natuur maar doorgaat.”

Je staat bekend om je grote, geëngageerde voorstellingen op het snijvlak van de actualiteit. Zo is jouw werk verwant aan dat van Ali Smith. Wanneer werd voor je duidelijk dat je deze boeken naar het toneel moest vertalen?
 “Dat heeft een heel lange aanlooptijd gehad. Ik las *Herfst* in de Nederlandse vertaling toen die net uit was, de andere boeken met tussenpozen; ik had meestal de rust nodig van de zomervakantie om in alle vrije associaties en poë-

Het Nationale Theater repeteert voor de voorstellingen van 'De seizoenen'.

FOTO BART GRIETENS

zie van Ali Smith mee te kunnen gaan. Ik zou niet aanraden ze te lezen tussen de dagelijkse drukte door.”

“Maar ik had toen niet de gedachte dat de boeken zelf een voorstelling moesten worden. Ik had *The Nation* gemaakt, ook een marathon, de *Leedvermaak*-trilogie van Judith Herzberg, *De eeuw van mijn moeder* naar aanleiding van mijn eigen familiegeschiedenis. Voor 2025, zo hadden we in de agenda gemarkeerd, zouden we een marathonvoorstelling maken met het hele gezelschap.”

“We wilden het heel anders doen. Verschillende schrijvers en regisseurs. Het moest een voorstelling worden over álles – in die zin wel geïnspireerd op Ali Smith, die alles met elkaar verbindt. Maar dat werd een zwart gat. We buitelden over elkaar heen, de focus ontbrak. Toen dacht ik: moeten we niet gewoon Ali Smith zelf gaan doen?”

‘Gewoon’ Ali Smith zelf doen...

“Een simpel idee, maar heel ingewikkelde materie. Ik dacht: daar moet een prominente schrijver mee aan de slag. Maar de een na de ander gaf de opdracht terug. ‘Schitterend,’ zeiden ze, ‘grote bewondering.’ Maar: ‘onbewerkbaar,’ ‘doe het niet, dit is niet voor toneel.’ Ik dacht: het kan wél. En het gaf me een gevoel van bevrijding: als ik die boeken toch niet écht recht kan doen, kan ik er ook brutaal en eigenwijs mee aan de haal gaan. Maar dan was er nog wel een obstakel: wat vond Ali Smith daarvan?”

Ja, wat vónd Ali Smith daarvan?

“Vorig jaar kreeg ik een kans live met haar te gaan praten. Er zijn schrijvers die bovenop een bewerking zitten, geharnast ging ik naar haar toe. Maar ze bleek heel open, en ze draaide de situatie om. Ze zei: ‘Wauw, zo bijzonder dat jullie dit willen doen, dank je wel.’ Ze gaf carte blanche.”

Wat me opviel bij de drie delen die ik nu gezien heb en ook weer bij deze repetitie, is dat jullie toch best getrouw zijn aan haar teksten. Hoe ben je te werk gegaan?

“Wat op het toneel wordt gezegd, kun je inderdaad letterlijk herleiden. Maar er zit ook heel veel niet in uit de boeken, dat kon gewoon niet. Ik ben niet analytisch gaan herlezen, maar gaan spelen met die boeken. Ik heb er scènes uit gepakt, vaak heel intuïtief.”

Je zei net: we wilden alles anders doen. Hóe anders?

“Zo’n instituut als dit is een groot productiebedrijf, een machine met de ene voorstelling na de andere. We wilden ook een keer die routine *im Frage* stellen.”

Wat bedoel je concreet?

“Ik ben met de jaren een steeds hiërarchischer, dwingend regisseur geworden. En er was bij het ensemble de behoefte om zelf veel meer mee te denken. Daar heb ik lang een aversie tegen gehad, ik vreesde dat het tot middelmaat zou leiden, daardoor ben ik a-collectief gaan werken. Maar de spelers hebben me uitgedaagd dit samen te maken, en daar ben ik ze dankbaar voor.”

“De boeken gaan ook heel erg over de transformatie van

‘Haar antwoord is: hoop houden door open te staan voor onverwachte ontmoetingen’

personages. Ali Smith beschrijft een hypersamenleving waarin de systemen zijn vastgelopen. Hoe mens te blijven, hoe te functioneren? Haar antwoord is: hoop houden door open te staan voor onverwachte ontmoetingen. Met mensen uit andere bubbels, andere generaties, die elkaar de ogen openen, inspireren, elkaars levens veranderen.”

Je bedoelt dat jullie als ensemble, jij als regisseur, zo ook een transformatie hebben doorgemaakt?

“Mijn grootste ontdekking is dat ik veel vanuit wantrouwen heb gewerkt. Maar zeker met deze mensen moet ik erop vertrouwen dat zij hetzelfde willen. We zijn samen het magisch universum van Ali Smith binnengestapt. We willen allemaal een mooie voorstelling maken die recht doet aan haar werk en die bij het publiek de geesten oprekt en kaders opblaast.”

“Wat ik zo geweldig vind aan Ali Smith is dat ze uiteindelijk toch permanent optimistisch is. In alles wat kapot gaat ziet zij weer iets opbloeien, inspiratie en fantasie zijn wat haar betreft onuitroeibaar. Ik zou willen zeggen: Ali Smith is wat de wereld nodig heeft.”

De seizoenen 27 – 29 juni 2025 in Internationaal Theater Amsterdam.

Isabelle Huppert blijkt ook gemaakt voor het theater

In *Bérénice* speelt Isabelle Huppert de enige sprekende rol tussen veertien zwijgende mannen.

Elise van Dam

Isabelle Huppert in Romeo Castellucci's 'Bérénice'. FOTO JEAN MICHEL BLASCO

Woman of Many Faces”, dat was de titel van een expositie in het New Yorkse MoMA waarin honderd foto- en videoportretten waren verzameld van de Franse actrice Isabelle Huppert (1953). Dat gezicht, met de uitgesproken sproeten, hoge wenkbrauwen en rossige haar, wordt vaak beschouwd als haar handelsmerk.

Vanaf het begin van haar acteercarrière heeft Huppert haar rollen zorgvuldig gekozen, maar inmiddels stuurt ze ook vaak zelf actief aan op samenwerkingen. Zij was het die Paul Verhoeven benaderde met Philippe Djans roman *Oh...*, resulterend in het meesterlijke *Elle* (2016). En zij was het die contact opnam met Ivo van Hove toen ze in New York waren, omdat ze graag eens met hem zou werken.

Vaak gaat het bij Huppert over haar ongenaakbaarheid, haar ijzigheid. Maar er zit altijd iets onder dat exterieur. In een interview in *de Volkskrant* over haar rol in het door Van Hove geregisseerde *La ménagerie de verre* (naar Tennessee Williams’ *The Glass Menagerie*) zei ze over de alleenstaande moeder die ze speelt: ‘Onder dat kille van haar zit ook de wanhoop. Maar ik vind haar op een bepaalde manier ook ontroerend, en fragiel in de manier waarop ze maar blijft dromen van een betere toekomst.’

Het zijn lagen die ze vaak blootlegt in de kleinste gebaren. In de exactheid waarmee ze een simpele ‘oh’ of ‘ah’ uitspreekt, de manier waarop ze een wenkbrauw optrekt. Daarmee lijkt ze gemaakt voor het witte doek en minder voor het theater. In *Un Tramway* (2011), een door Krzysztof Warlikowski geregisseerde bewerking van Tennessee Williams’ *A Streetcar Named Desire*, leek ze die indruk even te bevestigen. Deels ook door de vorm van de voorstelling was haar performance afstandelijk, geëxalteerd. Al die diepere lagen die ze

in films zo subtiel weet te suggereren, bleven onaangeroerd.

Vrouwen van vele stemmen

Maar Huppert blijkt wel degelijk ook gemaakt voor het theater. In het hypnotiserende *Mary Said What She Said*, een stuk van de Amerikaanse toneelschrijver Darryl Pinckney, in regie van Robert Wilson, speelde Huppert de Schotse koningin Maria Stuart in de laatste dagen voor haar executie. De hele voorstelling stond ze (nagenoeg) alleen op het toneel, in een ritmisch bouwwerk van beweging en vooral taal. In zijn recensie voor *Theaterkrant* omschreef Kester Freriks de voorstelling treffend als ‘een adembenemende, fascinerende ode aan de mogelijkheden van haar stem: ze zingzegt, fluistert, ijlt’.

Ook in *Bérénice* is het Huppert en haar performance die het toneel domineren. De Italiaanse theatermaker Romeo Castellucci kleedt zijn bewerking van de tragedie van Jean Racine uit tot het verhaal van een vrouw die zich verliest in een schemergebied van machtsspelletjes en wachten op de liefde. En ook Castellucci stelt de stem van Huppert centraal. Ze staat niet alleen op het toneel, om haar heen staan veertien zwijgende figuren, maar ze is wel de enige die spreekt, en de buigingen van die stem worden nog eens versterkt door vervormingen en echo’s.

Steeds weer zijn haar beste theaterrollen de rollen die ruimte geven aan haar fenomenale tekstbehandeling, zoals ook in *La ménagerie de verre*, waarin ze de verslagenheid van haar personage van zich afslaat in een spervuur aan woorden. Zo blijkt Huppert op het toneel nog meer dan een vrouw van vele gezichten, een vrouw te zijn van vele stemmen.

Bérénice: 13 t/m 15 juni in Internationaal Theater Amsterdam.

‘Broederschap is een bron van geweld tegen vrouwen’

Als een wervelwind veroverde Carolina Bianchi de Europese podia met haar rauwe performance *A noiva e o boa noite Cinderela*. Het tweede deel van de trilogie die ze maakt heet *The Brotherhood* en laat broederschap als bron van geweld zien.

Lorianne van Gelder

Er zijn weinig zaken waar feministen uit alle landen, uit alle lagen van de bevolking het helemaal over eens zijn. Gelijke betaling? Belangrijk, maar als je niet eens werk hebt, gaat die strijd jou niets aan. Een goede verdeling in de opvoeding van de kinderen? Zinloos als je er alleen voor staat, of als je geen kinderen hebt.

Femicide echter is iets waar vrouwen overall mee te maken kunnen krijgen. En het is daarmee, hoe gruwelijk ook, het allerbelangrijkste om samen tegen te strijden.

De Braziliaanse en inmiddels Amsterdamse theater- en performance-kunstenaar Carolina Bianchi (1984, Porto Alegre) maakt de trilogie *Cadela Força (Wijvenkracht of Bitch Strength)* over geweld tegen vrouwen. De eerste performance *A noiva e o boa noite Cinderela (The Bride and the Goodnight Cinderella)* maakte zoveel indruk op Festival Avignon in 2023 dat ze daarna alle Europese podia veroverde en nominaties en prijzen in de wacht sleepte. Goed om te weten: Goodnight Cinderella is een bijnaam voor de beruchte verkrachtingsdrug rohypnol. In die eerste performance over verkrachting, seksueel trauma en femicide verdooft ze zichzelf waardoor ze aan het slot uitgeteld op het toneel ligt.

In Brussel repeteerde Bianchi dit voorjaar bij de Koninklijke Vlaamse Schouwburg (KVS) met haar gezelschap Cara de Cavalo voor deel twee, haar nieuwste performance. Die heet *The Brotherhood*. Hierin onderzoekt ze broederschap en de codes die erbij horen die vaak ook doorde-

semd zijn met geweld en verkrachting.

Vanuit haar tijdelijke Brusselse onderkomen vertelt ze over het uitdagerende maakproces.

Waar gaat *The Brotherhood* over?

“Het is het tweede hoofdstuk van de trilogie, het is zeker verbonden met het eerste, maar het is ook een onafhankelijk werk. Het is dus niet erg als je de eerste niet hebt gezien. Ik weef een complex tapijt van verwijzingen naar kunstgeschiedenis en filosofie.”

“In de eerste show koos ik performance art als vorm. Maar in deze tweede heb ik meer het theater omarmd. Ik neem het woord broederschap, een concept van de Argentijnse socioloog en filosoof Rita Segato, die zegt dat broederschap een systeem is van communiceren onder mannen, waar verkrachting en seksueel geweld onderdeel van zijn. Zij schrijft dat als een groep mannen een vrouw verkracht, het niet gaat om het verlangen naar die vrouw. Het maakt deel uit van de communicatie tussen hen onderling. Wie is de machtigste en wie is het meest harteloos? De vrouw wordt volledig onzichtbaar. Ze is geen lustobject, ze is niets. Dat broederschap zie je ook in de theaterwereld, waar deze machtsrelatie net zo goed speelt. Tegelijkertijd houden we als samenleving ook van broederschap. Over die ambiguiteit wil ik het hebben.”

Waarom denkt u bij broederschap in de theaterwereld?

“Aan alles. Het theater is ontstaan toen de man het podium opliep. Be-

denk maar eens hoe lang het duurde voordat vrouwen überhaupt mochten toneelspelen. En vervolgens kwam de traditie van grote, mannelijke schrijvers. En later van grote mannelijke regisseurs, die ook weer door andere mannelijke regisseurs werden bewonderd. Het publiek smulde daar altijd van.”

U zegt dat broederschap nog een sterkere maatschappelijke structuur is dan het patriarchaat. Heeft u het dan ook over de manosphere, de online trend van extreme masculiniteit?

“Ik probeer het systeem te doorgronden. In *The Brotherhood* gaat het vooral over hoe we naar broederschap kijken. Soms is het makkelijk om te zeggen: we willen geen mannen meer. Mijn show gaat niet over het afwijzen van masculiniteit. Ik wil

‘Ook mannen worstelen met deel zijn van het broederschap’

het erover hebben. Ik sta alleen maar met mannen op het toneel. Binnen broederschap zit ook pijn, want het kost veel om deel te zijn van broederlijke vriendschap. Ik vroeg de mannelijke acteurs met wie ik werk hoe zij dat ervaren. Zij worstelen met waar ze bij horen, dat ze buiten de groep kunnen vallen. Er zit veel opoffering in deel kunnen zijn van een broederschap. *Fraternities*, mannenvriendschappen, legereenheden of manendisputen hebben vaak lange tradities van het verstoppen van kwetsbaarheid, of het taboe verklaren van sommige onderwerpen.”

We leven nu in een tijd van zogenaamde ‘sterke mannen’, en van herwaardering van militarisme.

“Dat onderwerp speelde ook zeker mee. Ik zie dagelijks het verontrustende nieuws over alle verschrikkelijke oorlogen in de wereld. En denk dan vooral: alles is met elkaar verbonden.”

Kan de kracht van broederschap worden gebroken?

“Daar heb je me. Ik denk dat het kan, maar ik denk niet dat ik dat nog ga meemaken.”

Trilogia Cadela Força - Capítulo II: The Brotherhood, Carolina Bianchi y Cara de Cavalo, 18-20 juni, 19.00 uur, ITA – Grote Zaal.

Butoh-danser Kazuo Ohno (1906-2010) in 1988.

FOTO LINDA VARTOOGIAN/GETTY IMAGES

Campagnebeeld van *Welcome to Asbestos Hall*.

FOTO ORPHEAS EMIRZAS

Inkijkje bij de kunstenaar die 24/7 creëert

Een studio waar dag en nacht wordt gerepeteerd, uitgewisseld en gediscussieerd. Associate artist Trajal Harrell laat zich tijdens het Holland Festival inspireren door de vermaarde Asbestos Hall in naoorlogs Japan.

Wendy Lubberding

Asbestos Hall was in het Tokio van de jaren zestig een artistieke hub, te vergelijken met de lofts en pakhuizen in New York zoals Andy Warhols Factory. Mensen bleven er hangen, zagen elkaars werk en lieten zich door elkaar inspireren. Er werd samen gewerkt, gegeten en geslapen. Je kon er dag en nacht met kunst bezig zijn.

Vorig jaar stond de Amerikaanse choreograaf Trajal Harrell (1973) op het Holland Festival met *The Romeo*, een uitnodigende poging een 'dans voor iedereen' te bedenken. Deze editie is Harrell, vermaard maker van hedendaagse dansvoorstellingen waarin een mix van dans, andere kunstvormen en danserslichamen samenkomen, uitgenodigd als associate artist.

Hij koos een opvallende vorm voor zijn betrokkenheid bij het festival: onder de noemer *Welcome to Asbestos Hall* en losjes geïnspireerd op de Japanse kunstenaarsstudio neemt hij van 12 tot en met 29 juni met zijn gezelschap zijn intrek in het gebouw van Likeminds in Amsterdam-Noord. In de ruimtes aan het Gedempt Hamerkanaal verwelkomt hij zijn publiek overdag, 's avonds en 's nachts met *work-in-progress* presentaties, workshops, lezingen, films, een boekpresentatie-performance en voorstellingen van en met gastkunstenaars.

Butoh-dans

Asbestos Hall werd gerund door choreograaf Tatsumi Hijikata – de studio was gevestigd in een verlaten asbest-fabriek, lang voordat bekend werd welke gezondheidsrisico's aan dat materiaal verbonden zijn. Hijikata en danser Kazuo Ohno waren de grondleggers van de butoh, de performance-achtige dansvorm die ontstond in het naoorlogse Japan.

In reactie op de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog, die eindigde met de absolute verwoesting door twee atoombommen van de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki, rees bij de avant-garde onder de dansmakers de vraag hoe zij na zo'n onvoorstelbare destructie verder moesten met hun vak. Een terugkeer naar klassieke dans zou niet passend zijn.

De butoh keerde zich zowel tegen de westerse klassieke dans als tegen de Japanse klassieke vorm noh. Ohno en Hijikata schuwden het taboe niet als het om onderwerpkeuze ging. De nieuwe tijd vroeg om een nieuw soort verbeelding.

In butoh uit zich dat in een beeldtaal die speelt tot grotesk kan zijn, in voorstellingen die het absurde of extreme opzoeken. Het lichaam wordt getoond als zieke, gewonde of zelfs als dode, met gekromde rug, vertrokken gezicht of gebalde vuisten. Traditioneel zijn de dansers van top tot teen bedekt met witte make-up en zijn de bewegingen

Wat je gaat zien, is van tevoren niet bekend. Het zijn inkijkjes in het maakproces

traag en uiterst beheerst. Improvisatie is een vast gegeven. Het danserslichaam hoeft bij butoh niet academisch geschoold te zijn – liever niet zelfs. En in tegenstelling tot een dansvorm als ballet gaat het niet om het tonen van schoonheid als ideaal. Butoh stelt de vraag welke soorten schoonheid er nog meer zijn naast onze geconditioneerde waardering voor alles wat gaaf en in balans is.

In de afgelopen zestig jaar is de vorm door vele beoefenaars, ook buiten Japan, in allerlei richtingen opgerekt. Maar butoh bestaat nog altijd.

Verwacht niet dat Trajal Harrell in zijn werk de invloed van Hijikata of butoh letterlijk laat zien. Het is eerder een van de draden in het weefsel van zijn eigen werk, waarin ook steeds vele andere draden opgenomen zijn, zoals mode, hedendaagse dans, volkse dansvormen of een vorm die begon als de emancipatoire dans van een specifieke groep zoals Vogue. Alle vormen dragen stevast bij aan sensitief en sfeervol werk dat heel uitnodigend is.

Inkijkjes in het maakproces

Harrell is geïnspireerd door de vruchtbaarheid van de oorspronkelijke Asbestos Hall. Hier werden de voorstellingen van Hijikata gemaakt, de decors gebouwd en de kostuums genaaid. Maar bovenal was het een plek waar allerlei kunstenaars, makers en denkers op afkwamen.

Die gedachte zie je terug in deze samenwerking van het Holland Festival en Harrell. Overdag repeteert Harrell in het pand van Likeminds samen met zijn dansers voor een nieuw werk. Bezoekers kunnen op verschillende momenten een 'Visit' boeken om een tussentijdse presentatie hiervan te zien. Wat je gaat zien, is van tevoren niet bekend. Het zijn inkijkjes in het maakproces, die afhangen van wat er in de repetities is gebeurd.

In de avonden is een reeks gastoptredens. Een daarvan, *Eat Chalk*, wordt op 13 juni als late-night act verzorgd door Takao Kawaguchi, een Japanse hedendaagse performer-cemak met een fascinatie voor die andere grondlegger van de butoh, Kazuo Ohno. Op 17 juni ontmoet Trajal Harrell de door hem bewonderde componist Craig Taborn, ook een gast op het Holland Festival, voor een artistieke blind date vol improvisatie.

Welcome to Asbestos Hall – Dans, performance, improvisatie, muziek, lezingen, workshops en film: 12 tot en met 29 juni in Likeminds, maandagen gesloten.

Meer Trajal Harrell

De fascinaties van choreograaf Trajal Harrell komen op verschillende manieren terug in de programmering van het Holland Festival.

- In Eye draait op 3 juni filmprogramma **Butoh and Japanese Cinema of the 60's**, met korte films rond butoh-kunstenaars waarin de link met experimentele film wordt gelegd.
- Takao Kawaguchi is ook op het festival te zien met zijn performance **About Kazuo Ohno**, een ode aan Ohno in de vorm van een uiterst precieze imitatie van diens bewegingen, op

basis van gefilmd archiefmateriaal.

- Onder de hashtag #radicalmovement is een aantal voorstellingen te zien waarin beweging wordt onderzocht als een middel om grenzen te verleggen. Onder meer de performance **Under Construction** van de Koreaanse maker Geumhyung Jeong springt eruit, die een klein legertje zelfgebouwde robots laat dansen en daarmee de kijker aan het denken zet over de kwetsbaarheid van het lichaam (24 t/m 26 juni).

Carolina Bianchi. FOTO ALEXANDRE QUENTIN

Beeld uit
ROHTKO van
Łukasz Twar-
kowski.
FOTO ARTÜRS
PAVLOVS

ROHTKO versus Rothko

De Poolse regisseur, videokunstenaar en raver Łukasz Twarkowski keert terug op het Holland festival met ROHTKO, een multimedia-spektakel over de schilder Mark Rothko, een vervalsingszaak, nft's, en de mythe van authenticiteit.

Jan Pieter Ekker

Mark Rothko werd 25 september 1903 als Marcus Rothkowitz geboren in Daugavpils, in het zuid-oosten van het huidige Letland. In 1913 emigreerde de Joods-Russische familie naar Portland in de VS. Na een mislukte studie aan Yale trok Rothkowitz in 1925 naar New York, waar hij kunst ging studeren. In 1938 verkreeg hij de Amerikaanse nationaliteit, in 1940 veranderde hij zijn naam op aanraden van een kunsthandelaar in Mark Rothko. En hij transformeerde van een beperkte figuratieve schilder tot een uitzonderlijke abstracte expressionist. Tientallen variaties op een thema maakte hij: metershoge doeken met contrasterende kleurvlakken, opgebouwd uit zinderende verflagen, die universele gevoelens als

angst, extase, tragiek en euforie verbeelden. "Als mensen sacrale ervaringen willen, zullen ze die in mijn schilderijen vinden. Als ze profane ervaringen willen, zullen ze die ook vinden," zei Rothko over zijn werk; zelf meed hij elke vorm van interpretatie.

De laatste jaren van zijn leven liet zijn lichaam hem in de steek, Rothko leefde zeer ongezond, hij was depressief en nadat zijn vrouw hem verliet, begin 1970, maakte hij een einde aan zijn leven.

Het schandaal

De 165 jaar oude, uitstekend aangeschreven New Yorkse kunsthandel M. Knoedler & Co. moest in 2011 de deuren sluiten, nadat duidelijk was geworden dat galeriedirecteur Ann Freedman gedurende vijftien jaar meer dan dertig vervalste schilderijen had verkocht, voor een totale waarde van bijna 70 miljoen dollar.

De doeken waren geschilderd door Pei-Shen Qian, een Chinese wiskundeleraar uit Queens (aanvankelijk kreeg hij een paar honderd dollar per vervalst schilderij), en via twee Spaanse kunsthandelaren bij Knoedler beland.

Een door Pei-Shen Qian vervaardigde Rothko, (*Untitled*, 1956), werd in 2004 voor 8,4 miljoen dollar bij Knoedler gekocht door voormalig Gucci-topman Domenico De Sole en zijn vrouw Eleanore. Toen het bedrog uitkwam, eiste het echtpaar 25 miljoen dollar van Freedman en de Knoedler Gallery.

In een jaren slepende civiele rechtszaak huilde Eleanore bittere tranen. Volgens hun advocaat had Knoedler vijftien jaar lang de meest eminente experts genegeerd, onwettig onderzoeksmateriaal verborgen, verhalen verzonnen over de herkomst van de werken, winstmarges behield die de fraude weerspiegelen, de waarheid verborgen en gelogen tegen verzamelaars. In haar verweer liet Freedman de zoon van Mark Rothko getuigen, die toegaf dat hij het werk 'prachtig' had genoemd (maar die

nooit heeft erkend als een werk van zijn vader). Begin 2016 werd de zaak geschikt.

De voorstelling

"Normaal gesproken sta ik nu te dansen met mijn performers. Dan zet ik een nummer van mijn playlist op; iets stevigs, zoals Escape van Chinese Man, om in de juiste sfeer te komen. Maar ik heb ze net verteld dat ik belangrijk bezoek heb, en dat ze vandaag zonder mij moeten dansen."

Een half uur voor aanvang van zijn multimediale voorstelling *ROHTKO* ontvangt Łukasz Twarkowski een klein groepje journalisten uit Nederland in de catacomben van het Dailes Theater (een modernistische kolos uit 1977; veel beton, veel glas) in de Letse hoofdstad Riga.

De Poolse regisseur, videokunstenaar en *raver* Twarkowski en zijn Litouwse theatergezelschap stonden in 2023 op het Holland Festival met *Respublika*, een groot-schalige, zes uur durende utopische rave. Nu zijn ze terug met *ROHTKO*, een minstens zo spectaculaire voorstelling over de abstracte expressionist Mark Rothko, een gerucht-makende vervalsingszaak, nft's en de mythe van authenticiteit (in de titel zijn de t en de h omgedraaid, een verwijzing naar de bloeiende handel in imitaties van bekende merken als Adibas en Dolce Banana).

"In dit theater was Rothko in 2022 voor het eerst te zien," sprak watervalt Twarkowski (gekleed in het zwart, veel zilveren sieraden). "Als ik ergens werk, wil ik dat die plek een rol speelt en Rothko is van oorsprong Lets. Maar het moest geen autobiografie worden, ik wilde een stuk maken over begrippen als origineel en kopie en de waarde die we aan dingen toekennen. Een belangrijke inspiratiebron was *Shanzhai - Deconstruction in Chinese* van de Ko-

De De Soles huilden bij een valse Rothko. Betekent dat dat hun tranen nep waren?

reaans-Duits filosoof en schrijver Byung-Chul Han. Dat is een ongelooflijk boek, waarin hij uitlegt dat origineel en kopie in het Oosten en het Westen totaal verschillende betekenissen hebben. Maar het kwam niet bij elkaar, totdat ik een maand voordat de repetities begonnen, werd gebeld door mijn agent. 'Ah, nu weet ik waar je al je ideeën vandaan hebt'. Ik antwoordde naar waarheid dat ik geen idee had waar hij het over had. Hij wees me op de Netflix-documentaire *Made You Look: The True Story of the Fake Art*, over Ann Freedman, die als directeur van de vermaarde New Yorkse Knoedler-galerie tal van vervalste schilderijen verkocht, waaronder een Rothko. Toen ik de film keek, liepen de rillingen over mijn rug: ik kon niet geloven dat het echt alle losse eindjes met elkaar verbond."

Echte tranen huilen bij vervalste kunst

Domenico De Sole en zijn echtgenote eisten 25 miljoen schadevergoeding. "Een van hun argumenten was dat ze moesten huilen toen ze het schilderij zagen. Het is moeilijk uit te leggen waarom, maar dat overkomt mensen vaker bij de abstract-expressionistische schilderijen van Rothko – je gaat zitten en er gebeurt iets. Maar de De Soles huilden bij een valse Rothko. Betekent dat dat hun tranen nep waren? Of kun je echte tranen huilen voor een vervalst schilderij?"

Als het bedrog uitkomt, daalt niet alleen de financiële waarde naar nul, ook emotioneel is het werk plots waarde-loos voor de eigenaars, zegt Twarkowski. "Dat is toch raar?! Aan dat schilderij zelf is niets veranderd. Het komt door de betekenis die we in het Westen geven aan 'originaliteit'. In de Aziatische wereld wordt daar heel anders over gedacht. Voor Aziaten schuilt de originaliteit in het oorspronkelijke idéé, niet in wat ervan overblijft, en daar valt wat mij betreft veel voor te zeggen."

Dan is het tijd voor de voorstelling – een bij tijd en wijle oorverdovend spektakel, wat in schril contrast staat met Rothko's verstilde doeken. Het toneelbeeld is dan weer wel in lijn: dat bestaat voor het grootste deel uit twee horizontaal gescheiden vlakken, waarin wordt geacteerd, live gefilmd en direct geprojecteerd op gigantische led-schermen. Tussen de bedrijven door slepen mannen in witte pakken met enorme decorstukken, er schallen onbekende versies van bekende liedjes uit de speakers, acteurs stappen in en uit hun rol. "Is het kunst wat je hier en nu ziet?" richt een van de acteurs zich tot het publiek.

"Het wezen van acteren is óók een thema van *ROHTKO*," legt Twarkowski na afloop uit, terwijl de acteurs het theaterrestaurant binnendruppelen. "Acteren is ook nep. Acteurs doen alsof, na het slotapplaus stappen ze uit hun rol, en de volgende keer maken ze een kopie; ze doen hetzelfde of net iets anders, maar niemand noemt dat fake..." Na een korte stilte: "Maar anders dan met kunst verdient tegenwoordig niemand geld met theater."

ROHTKO: 25 t/m 28 juni in ITA, Rabozaal.

Een samenklank die je niet kunt thuisbrengen

De daegeum, trombone, piri, kemençe en kamancha: in de nieuwste compositie van Joël Bons zijn instrumenten uit de hele wereld te horen. Samen vormen ze het Atlas Orkest.

Frederike Berntsen

Het Atlas Orkest.
FOTO FOPPE SCHUT/ORANJE-
WOUD FESTIVAL

"Ik herinner me de komst van de eerste pizzeria hier in Amsterdam, ik was toen zeven," vertelt Joël Bons. "Dat was een bijzonderheid. Nu eet je op iedere straat-hoek van Koreaans tot Mexicaans. De wereld is zo kleurrijk geworden, ook muzikaal."

Een intercultureel orkest stel je niet zomaar even samen, maar Bons heeft een adresboekje opgebouwd, en het Friese Oranjewoud Festival bood steun. Hij was in 2002 de oprichter van het Atlas Ensemble, waarin hij muzikale culturen bij elkaar bracht. In 2016 presenteerde hij *Nomaden*, een compositie waarin cellist Jean-Guihen Queyras omringd werd door een intercultureel ensemble. Het werd een klapper. En het bloed kruipt waar het niet gaan kan: een heel orkest zou toch ook moeten kunnen?

Niet-hiërarchisch

Het westerse symfonieorkest is prachtig, maar een museumstuk, volgens Bons. "De eerste violen spelen allemaal op westerse instrumenten. Waarom niet een waaier aan violen uit verschillende culturen? Dat is boeiend! Ik streef een niet-hiërarchisch geheel na, waarin ieder doet waarin ie goed is, een collectief van

ieders beste kunnen. Maar dan wel in combinatie met instrumenten waarmee de musici nog nooit samen hebben gespeeld. Iedereen, ook ik, moet uit zijn comfortzone komen. Ik probeer me te verplaatsen in een instrument en de bespeler en schrijf iets wat ik normaal nooit zou schrijven. Neem de doedoek, een dubbelrietinstrument, daarmee kun je geweldige expressieve dingen doen die niet op onze westerse klarinet kunnen."

In de platenkast van de familie Bons stonden jazz, pop en muziek uit het Midden-Oosten naast elkaar. Hij weet niet beter dan dat al die soorten muziek bestaan. De hoogontwikkelde muziekculturen van India, China, ze doen nergens voor de westerse onder. Maar hoe passen al die verschillende klanken samen? Bons leest dikke pillen over Chinese instrumenten, zoomt met verschillende musici: lukt dit op jouw instrument, kun je me dat loopje eens laten horen? "Wat me prikkelt is hoeveel er mogelijk is. De een kan schitterend improviseren, de ander prachtige glijders op de sarangi spelen. De musici zijn allemaal wereldsterren in eigen land. Voor hen moet even een luikje open, een moment om te shinen. Wat ook heel spannend is: een samenklank waarbij je niet thuis kunt brengen wat je hoort, omdat die klankwereld volstrekt nieuw is vanwege de instrumentcombinatie. En dialogen, je hoort veel dialogen."

Familieleden

"Wat ik ook fascinerend vind is dat veel van onze westerse instrumenten afkomstig zijn uit het Midden-Oosten. De oud (of oed) is de aartsvader onder de instrumenten, in China is dat de pipa geworden, bij ons is hij doorontwikkeld tot de gitaar en de mandoline. De verwantschap is groot, maar de verschillen zijn dat ook, de instrumenten zijn allemaal familieleden van elkaar."

De werkkamer van Bons ligt bezaaid met grote vellen muziek. Iedere muzikale gedachte print hij uit. Hij puzzelt net zo lang totdat de onderdelen naar tevredenheid samengaan of op de juiste manier achter elkaar passen.

"Weet je, dit is voor mij een soort alternatieve wereld. Al die individuen gaan samen iets doen, luisteren naar elkaars melodieën, reageren erop. Je zou willen dat we in de gewone wereld ook zo met elkaar om kunnen gaan, in plaats van al die verschrikkingen teweeg te brengen door niet te communiceren."

"Ik ben niet de kunstenaar die z'n ding uitgevoerd wil zien. Ik ben een koppelaar, een intermediair die het mogelijk maakt dat al deze mensen samen op het podium zitten en met elkaar in gesprek raken. De muziek voedt de menselijke relaties."

Atlas Orkest: 21 juni, 14.15 uur in het Concertgebouw in samenwerking met Zaterdagmatinee.

Primeur: Paraorchestra

Het Engelse Paraorchestra, een gezelschap van musici met en zonder beperking, speelt voor het eerst in Nederland. Onder leiding van oprichter Charles Hazlewood komen akoestische en digitale instrumenten samen met instrumenten die mensen met een beperking kunnen bespelen. Een van Hazlewoods kinderen werd gediagnosticeerd met hersenverlamming toen ze achttien maanden oud was. Haar toestand maakte hem ervan bewust dat er veel getalenteerde mensen zijn die niet in het standaardmodel passen. In 2011 was het Paraorchestra een feit. Op het Holland Festival spelen zij *Drone Refractions*, een drieluik waarin nieuw werk klinkt van Rylan Gleave, *The Last Time/Ultima Vez* van Pauline Oliveros en Arvo Pärt's meesterwerk *Fratres*. **13 juni, 19.30 en 21.30 uur, Concertgebouw.**

HF Young-lid Shervin Fekri: 'Holland Festival is de ideale manier om de stad te leren kennen.' FOTO LIEKE MATTIJJSSEN

Dankzij het festival de stad ontdekken

Sinds 2011 maakt club HF Young, voor mensen tot 40 jaar, deel uit van het festival. Het is een sociaal gebeuren, vertelt HF Young-lid Shervin Fekri.

Lorianne van Gelder

Toen Shervin Fekri (34) in 2020 in Amsterdam kwam wonen, had hij nog nooit van het Holland Festival gehoord. De van oorsprong Iraanse Fekri, die werkt bij een filantropisch fonds, houdt van kunst, opera en theater, maar wist niet goed waar hij naartoe moest. "In 2022 nodigde een vriend die al lid was van HF Young Circle me uit voor de kick-off van het festival. Die avond presenteerden de leden van de Circle hun programma's aan het HF Young-publiek en ik was meteen onder de indruk van de sfeer en de mensen die ik ontmoette," vertelt hij. "Mijn vrienden en ik werden lid van HF Young, kochten onze tickets en brachten een groot deel van juni door met het bijwonen van optredens, evenementen en de feesten bij het festival." Hij zag dat jaar twaalf voorstellingen.

Zijn enthousiasme was zo groot dat Fekri een paar maanden later HF Young Ambassador werd. Hij helpt de voorstellingen voor de leden van het HF Young-project te selecteren en organiseert evenementen. Wie lid is van HF Young, dat werd opgericht in 2011 en inmiddels achthonderd leden telt, krijgt korting op voorstellingen. Iedereen onder de veertig jaar kan gratis lid worden.

"Als nieuweling in de stad was Holland Festival een ideale manier

om de stad te leren kennen, omdat het niet op één plek is. In een maand tijd kwam ik van Lofi, via Frascati naar het Concertgebouw. Het was een fijne *onboarding* fase, echt heel divers. Ik heb voorstellingen gezien, zoals vorig jaar *Dans la mesure de l'impossible* van Tiago Rodrigues, die me zo diep raakten dat ik er nu nog aan terugdenk. Sommige Nederlandse vrienden denken dat het festival alleen om

'Ik heb shows gezien waar ik nu nog aan terugdenk'

opera draait of dat het voor een bepaald publiek is bedoeld, maar dat is echt niet waar."

Dit jaar kijkt Fekri uit naar onder meer *ROHTKO* van Lukasz Twarkowski en Anka Herbut bij Dailes Theatre Latvia en naar de clubnacht van *Holland Festival x Africadelic: Van Kuduro tot Afrotech*. "Het aanbod kan soms overweldigend zijn, want vaak ken je de namen van de kunstenaars niet, maar als je iets uitprobeert kom je vanzelf weer nieuwe dingen tegen."

7 tips van de kunstredactie

1. Opera in het park: Boris Godoenov
Opera op groot scherm in de open lucht. Met een picknickmand in de aanslag kijk en luister je op 22 juni in Park Frankendael gratis naar Boris Godoenov van Modest Moessorgski. In dit grandioze werk over het streven naar absolute macht speelt het Concertgebouworkest onder leiding van Vasily Petrenko.

Frederike Berntsen

2. Holland Festival x BIMHUIS: Craig Taborn Residency
Craig Taborn, jazzpianist uit New York, is met meerdere optredens dit jaar nadrukkelijk aanwezig op het Holland Festival. Tijdens een residentie in het Bimhuis werkt hij samen met celliste Okkyung Lee, drumster Sun-Mi Hong en bassist Alessandro Fongaro aan nieuwe muziek. Het is een internationaal gezelschap. Fongaro is Italiaans; Lee en Hong komen uit Zuid-Korea, maar opereren tegenwoordig vanuit respectievelijk de Verenigde Staten en Nederland.

Peter van Brummelen

3. Otemba – Daring women
'Otemba' (ontembaar) is een woord dat het Japans ontleende aan het Nederlands voor opstandige meisjes en vrouwen. In de muziekvoorstelling *Otemba – Daring Women* van Misato Mochizuki, Jan van den Berg en Janine Brogt wordt een 17de-eeuws schilderij uit Batavia (collectie Rijksmuseum) tot leven gewekt met als centrale figuur Cornelia van Nijenrode, de eerste Nederlandse vrouw die in een echtscheidingszaak handelingsbekwaamheid over eigen vermogen opeiste.

Marjolijn de Cocq

Still uit From Dust. FOTO MICHEL VAN DER AA

4. Michel van der Aa: From Dust
Door muziek met videoprojecties en technologie te combineren wil componist en videokunstenaar Michel van der Aa zijn publiek 'alternatieve werelden' laten betreden. Op het Holland Festival van 2019 deed hij dat al zeer overtuigend met de VR-installatie *Eight*. *From Dust* belooft nog een flinke stap verder te gaan: daarin ben je geen toeschouwer, maar deelnemer. In een door jezelf, middels kunstmatige intelligentie (AI), geschapen omgeving. Ook de muziek wordt op maat aangepast.

Jan Pieter Ekker

Els Mondelaers en Samantha van Wissen. FOTO RAYMOND MALLENTJER

5. Marc Vanrunxt: Freie Form
Choreograaf Marc Vanrunxt blies zijn publiek ooit weg met *lostmovements*, over wat er verloren gaat in de mens als die zich niet vrij mag bewegen. Nu liet Vanrunxt zich inspireren door de bonkige buitensculpturen van Franz West. Met mezzosopraan Els Mondelaers roept hij een intieme wereld op voor twee dansers. Bij wie begint de dans, en van wie is die?

Wendy Lubberding

6. Holland Festival x Africadelic: From Kuduro to Afrotech
Onder de rook van de A'DAM Torren wordt in nachtclub Parallel gevierd dat Angola, Mozambique, Kaapverdië, Sao Tomé en Principe, De Comoren en Suriname dit jaar vijftig jaar onafhankelijk zijn. De Angolese pionier in de Afro-elektrische scene Batida zal optreden. Hij wordt bijgestaan door dj Nídia (Nídia Sukulbembe) die afrohouse draait geïnspireerd op Angolese kuduro en de Amsterdamse dj Prince Pasensi.

Jesper Roele

7. World Opera Lab, Miranda Lakerveld: Ring of Our Time
Miranda Lakerveld werkt met het World Opera Lab en Balaan Tu-maan ensemble, Sanjati Band, Oworonshoki performers en Collectivo Sujuy Ja' aan *Ring of Our Time*, een opera van samensmelting. Veertig kunstenaars uit Nigeria, Irak, Indonesië, Mexico en Noord-Europa brengen een episch, maar ook ecologisch verhaal, met een hoofdrol voor mythen, rituelen en muziek van vijf verschillende beschavingen.

Lorianne van Gelder